

Janusz Kowalczyk

<https://orcid.org/0000-0003-0358-9714>

Oddziałowe Archiwum IPN w Rzeszowie

PACYFIKACJE MIEJSCOWOŚCI WOJEWÓDZTWA RZESZOWSKIEGO DOKONANE PRZEZ KOMUNISTYCZNY APARAT REPRESJI W PIERWSZEJ POŁOWIE 1946 ROKU

Niniejszy artykuł jest przyczynkiem do badań nad problematyką współpracy poszczególnych struktur komunistycznego aparatu represji oraz wojska, która była wymierzona przeciwko polskiemu podziemiu niepodległościowemu. Tekst nie wyczerpuje w pełni tego zagadnienia, przedstawia jedynie wybrane przypadki. Autor posłużył się przykładem woj. rzeszowskiego, gdzie w pierwszej połowie 1946 r. represje przybrały formę pacyfikacji całych miejscowości – małych miasteczek i wsi. W akcjach tych brały udział organy Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (UBP), Milicji Obywatelskiej (MO) oraz pododdziały Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW), które ściśle ze sobą współdziałały. Niniejszy artykuł opiera się głównie na dokumentach wytworzonych przez wymienione powyżej struktury aparatu represji oraz na materiałach wywiadowczych Zrzeszenia WiN.

W czerwcu 1945 r. został utworzony Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej (TRJN), zaakceptowany przez rządy Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii. Był to niewątpliwie sukces komunistów, choć zdawali sobie sprawę, że przeprowadzenie wolnych wyborów parlamentarnych może zakończyć się dla nich porażką. Według kierownictwa partii należało wygrać przyszłe głosowanie za wszelką cenę. Niezbędne więc było wyeliminowanie opozycji, w tym przedstawicieli polskiego podziemia niepodległościowego¹. Polska Partia Robotnicza (PPR), mając do

¹ G. Ostasz, *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” Okręg Rzeszów*, Rzeszów 2000, s. 18–19.

dyspozycji cały aparat państwowy oraz organy bezpieczeństwa państwa, przystąpiła do walki ze swoimi przeciwnikami. Na obszarze woj. rzeszowskiego, podobnie jak w wielu innych regionach Polski, komuniści mieli problem ze zdobyciem szerszego oddolnego poparcia społecznego². W związku z tym, chcąc zastraszyć ludność cywilną, stosowali różnego rodzaju działania. Jednym z nich było regularne przeprowadzanie rewizji i konfiskat broni.

Po rozwiązaniu Armii Krajowej (AK) w styczniu 1945 r. i krótkotrwałym okresie funkcjonowania organizacji NIE / Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj od września tegoż roku działalność rozpoczęły struktury Okręgu WiN Rzeszów, którego prezesem został mjr Adam Lazarowicz (pseudonimy „Aleksander”, „Pomorski”, „Zygmunt”). Okręg dzielił się na cztery rejony: rzeszowski, przemyski, mielecki i krośnieński. W ciągu dwóch lat działalności rzeszowskich struktur Zrzeszenia WiN (do jesieni 1947 r., kiedy to zarząd okręgu został rozbity przez UBP) w antykomunistyczną konspirację było zaangażowanych ponad 1200 osób³. W województwie istniały także silne struktury Narodowego Zjednoczenia Wojskowego (NZW), politycznie podporządkowane Stronnictwu Narodowemu. Od marca 1945 r. przy Okręgu NZW Rzeszów działała Komenda Oddziałów Leśnych, której m.in. podlegały grupy partyzanckie Józefa Zadzińskiego „Wołyniak”, Tadeusza Gajdy „Tarzana”, Stanisława Pelczara „Majki”, Bronisława Gliniaka „Radwana” i inne. Komendantem oddziałów leśnych został kpt. Franciszek Przysiężniak „Ojciec Jan”. W czerwcu 1945 r. przystąpiono do rozwiązywania oddziałów NZW w woj. rzeszowskim. Rozkazu nakazującego ukrycie broni i zdemobilizowanie podkomendnych nie wykonali „Wołyniak” i „Tarzan”, postanowili oni bowiem kontynuować zbrojną walkę z reżimem komunistycznym. W 1946 r. obie grupy przekształciły się w oddziały Pogotowia Akcji Specjalnej (PAS) NZW⁴.

² W jednym z meldunków Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego (WBW) „Rzeszów”, wysłanym w połowie stycznia do Sztabu Głównego KBW, można przeczytać: „W akcji przedwyborczej na najgorszym świetle stoi PPR, za wyjątkiem [powiatów] Rzeszów, Nisko i Mielec” (Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej [dalej: AIPN], 578/105, Oddział Rozpoznawczo-Śledczy Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Meldunki zwiadowcze, wykazy band zlikwidowanych i band działających – WBW woj. rzeszowskiego 1945 r., Meldunek o sytuacji politycznej w woj. rzeszowskim za okres 10–15 I 1945 r., 16 I 1945 r., k. 3).

³ G. Ostasz, *Zrzeszenie...*, s. 116–119; *idem*, *Schemat organizacyjny Okręgu WiN Rzeszów (1945–1947)*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 1996, nr 8, s. 25–86.

⁴ M. Surdej, *Okręg Rzeszowski Narodowej Organizacji Wojskowej – Narodowego Zjednoczenia Wojskowego w latach 1945–1947*, Rzeszów–Warszawa 2018, s. 238–249, 355–384.

W 1945 i 1946 r. w woj. rzeszowskim powstało również kilka zbrojnych grup podziemia antykomunistycznego, które nie były związane organizacyjnie ani z WiN, ani z NZW. Oddziały te tworzyli zazwyczaj byli żołnierze Armii Krajowej i Batalionów Chłopskich. Partyzanci ochraniaли m.in. lokalną społeczność przed komunistycznym aparatem represji i pospolitym bandytyzmem, a na terenach południowo-wschodnich województwa – również przed ukraińskimi nacjonalistami. Oddziały te (można je określić jako nieafiliowane) często współpracowały zarówno z WiN, jak i z NZW, przede wszystkim na polu wywiadowczym⁵.

Obecnie ocenia się, że w 1945 r. w woj. rzeszowskim działało łącznie 40 polskich grup partyzanckich, liczących 3667–3926 osób, w 1946 r. nadal operowało 14 z nich, zrzeszających 622–878 żołnierzy podziemia⁶. W tej sytuacji do zdławienia społecznego poparcia dla antykomunistycznej konspiracji władza „ludowa” wykorzystwała aparat represji. Posłużono się przy tym terrorem i dywersją.

Latem 1946 r. w województwie działały przynajmniej trzy grupy prowokacyjne KBW (każda liczyła 30–50 żołnierzy), które podszywały się pod partyzantów. Ich zadaniem była likwidacja prawdziwych oddziałów niepodległościowych oraz organizowanie akcji prowokacyjnych wobec społeczeństwa⁷. Grozę wywoływały zwłaszcza publiczne egzekucje pojmanych żołnierzy podziemia, którzy przez tzw. sądy doraźne byli skazywani na karę śmierci⁸. 24 maja 1946 r. w Sanoku na stadionie miejskim powieszono Władysława Kudlika i Władysława Skwarca (sądownego pod nazwiskiem Ryniak), a trzy dni potem na rynku stracono Henryka Książka. Wszyscy trzej należeli do oddziału Antoniego Żubryda „Zucha”⁹. Niespełna miesiąc później, 17 czerwca, do podobnie ponurego wydarzenia doszło na tzw. rynku giełdowym w Rzeszowie, gdzie publicznie wykonano wyrok śmierci na byłych żołnierzach AK Bronisławie Sędze i Józefie Koszeli¹⁰. 10 lipca na rynku w Dębicy powieszono

⁵ *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, red. R. Wnuk, S. Poieszak, A. Jaczyńska, M. Śladecka, Warszawa–Lublin 2007, s. 180–181, 186–187.

⁶ *Ibidem*, tabela 2, s. LX–LXI.

⁷ „Ku Wolności. [Podziemny biuletyn Zrzeszenia WiN]” 1946, nr 7/8, s. 10.

⁸ J. Borowiec, *Mechanizm działania sądów doraźnych na Rzeszowszczyźnie (maj–czerwiec 1946)*, „Studia Rzeszowskie” 1998, t. 5, s. 117–124.

⁹ A. Romaniak, *Publiczne egzekucje w Sanoku – maj–czerwiec 1946 r.*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2005, nr 24, s. 81–82.

¹⁰ G. Ostasz, *Stęga Bronisław* [w:] *Małopolski słownik biograficzny uczestników działań niepodległościowych 1939–1956*, red. T. Gąsiorowski, A. Kuler, A. Zagórski, Kraków 1998, s. 171–172.

trzech partyzantów NSZ: Józefa Grębosza, Franciszka Nostera i Józefa Kozłowskiego¹¹.

Oprócz oddziałów polskiego podziemia niepodległościowego w woj. rzeszowskim, głównie w jego częściach południowej i wschodniej, działały silne zgrupowania Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA). Do walki z nimi latem 1945 r. zostały zaangażowane dodatkowo dwie dywizje piechoty „ludowego” Wojska Polskiego (WP) – 8 DP i 9 DP¹². Z dużym prawdopodobieństwem należy przyjąć, iż na przełomie roku 1945 i 1946, w kulminacyjnym okresie rozwoju UPA, jej siły w Polsce liczyły łącznie ok. 2400 członków¹³.

Represje wobec podziemia niepodległościowego rozpoczęły się tuż po wkroczeniu Armii Czerwonej na Rzeszowszczyznę. Jesienią 1944 r. organa sowieckiego kontrwywiadu „Smiersz” oraz wojska NKWD przeprowadziły masowe aresztowania¹⁴. W połowie października w więzieniu na zamku Lubomirskich w Rzeszowie przetrzymywano ok. 270 osób¹⁵, w końcu stycznia 1945 r. liczba aresztowanych przekroczyła 400¹⁶. W większości byli to żołnierze AK, którzy oczekiwali na wywózkę do sowieckich łagrów (jesienią 1944 i na początku 1945 r. los ten spotkał prawie 2 tys. osób związanych z konspiracją niepodległościową na Rzeszowszczyźnie)¹⁷. Sowieckie służby stopniowo przekazywały strukturom UBP i MO coraz większą odpowiedzialność za prowadzenie represji. Jesienią 1945 r. działania na szerszą skalę rozpoczęła zorganizowana w Rzeszowie jednostka

¹¹ R. Szczygieł, *Oddział Narodowych Sił Zbrojnych pod dowództwem Jana Stefki ps. „Mściciel” w latach 1945–1946*, „Folia Historica Cracoviensia” 2014, nr 20, s. 242.

¹² AIPN, 2602/58, Teczka nr 11: Wykaz bojowego i ilościowego składu w okręgach wojskowych za listopad 1945 r. oraz sprawozdanie z inspekcji Oddziału Wywiadowczego i 9 DP, V Okręgu Wojskowego, Sprawozdanie z inspekcji Oddziału Wywiadowczego Dowództwa Okręgu Wojskowego nr V w Krakowie oraz 9 DP, b.d., k. 4–8; L. Grot, *Działania Ludowego Wojska Polskiego przeciwko zbrojnemu podziemiu w latach 1944–1947*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1973, nr 3 (66), s. 474.

¹³ A.B. Szcześniak, W.Z. Szota, *Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*, Warszawa 1973, s. 257.

¹⁴ Nr 1210, *Komendant Okręgu i Okręgowy Delegat Rządu w Lublinie do Premiera: Położenie AK i administracji cywilnej na terenach zajętych przez Armię Czerwoną, 2 X 1944 r.* [w:] *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 4, red. T. Pelczyński et al., Wrocław 1991, s. 432–433; Nr 1244, *Komendant Podokręgu Rzeszów do Komendanta [Okręgu] Kraków: Wrogość PKWN i NKWD w stosunku do AK, 11 X 1944 r.* [w:] *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 5, red. T. Pelczyński et al., Wrocław 1991 s. 49–50.

¹⁵ Nr 1256, *Komendant Podokręgu Rzeszów do Centrali i do Komendanta Okręgu Kraków: Postępowanie władz sowieckich, 16 X 1944 r.* [w:] *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 5, s. 74.

¹⁶ G. Ostasz, *Podziemna armia...*, s. 277.

¹⁷ Z.K. Wójcik, A. Zagórski, *Na katorżniczym szlaku*, Warszawa 1994, s. 73–231.

KBW – do tej pory bowiem za walkę z niepodległościowymi oddziałami partyzanckimi w regionie odpowiadały głównie wojska NKWD¹⁸. Z czasem zaangażowano również „ludowe” Wojsko Polskie oraz Wojska Ochrony Pogranicza (WOP)¹⁹.

Szczególnie uciążliwą formą represji, która dotykała ogółu społeczeństwa, były oblawy i pacyfikacje. Na Rzeszowszczyźnie do pierwszej dużej tego typu akcji doszło 14–19 marca 1945 r., kiedy to miasteczko Dynów wraz z okolicznymi miejscowościami zostało sterroryzowane przez oddział wojsk NKWD. Aresztowano 282 osoby i wysłano je do więzienia w Sanoku, kilkadziesiąt osób wywieziono następnie w głąb ZSRS²⁰. W niniejszym artykule zostały przedstawione największe operacje połączonych sił aparatu represji (KBW, UBP i MO) w wybranych miejscowościach woj. rzeszowskiego, przeprowadzone w pierwszej połowie 1946 r.

Jesienią 1945 r. dokonano reformy organizacyjnej KBW i wprowadzono zdecentralizowany system dowodzenia, cechujący się terytorialną odpowiedzialnością operacyjną jednostek. W każdym województwie i okręgu (w przypadku Ziemi Odzyskanych) sformowano Wojska Bezpieczeństwa Wewnętrznego, w których skład wchodziły samodzielne pododdziały (bataliony i kompanie)²¹. W październiku 1945 r. utworzono Dowództwo WBW w woj. rzeszowskim (WBW „Rzeszów”), któremu początkowo były podporządkowane następujące pododdziały: 5 Samodzielny Batalion Operacyjny (5 sbo), 12 Samodzielny Batalion Ochrony (12 sboch) oraz 5 Samodzielna Kompania Konwojowa (5 skk)²². Żołnierze tych jedno-

¹⁸ G. Motyka, *Na białych Polaków oblawa. Wojska NKWD w walce z polskim podziemiem 1944–1953*, Kraków 2014, s. 174–175, 196–197.

¹⁹ AIPN, 2602/111, Zarząd II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego w Warszawie [1945] 1951–1990 [1991], Teczka nr 15-III: Biuletyny sprawozdawcze Wojsk Ochrony Pogranicza oraz meldunki wywiadowcze z pasa przygranicznego o działalności band, Biuletyn Sprawozdawczy Wojsk Ochrony Pogranicza Rzeczypospolitej Polskiej za miesiąc grudzień 1946 r., k. 6–8; AIPN, 2602/107, Teczka nr 15: Korespondencja z jednostkami wojskowymi, Sprawozdanie wywiadowcze Wydziału II Sztabu 9 DP za okres 1–10 II 1947 r., 11 II 1947 r., k. 55–57; *ibidem*, Sprawozdanie wywiadowcze Wydziału II Sztabu 9 DP za drugą dekadę marca 1947 r., 21 III 1947 r., k. 154–156; J. Pałka, *Ludowe Wojsko Polskie w walce ze zbrojnym podziemiem niepodległościowym (lata 1946 i 1947)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2013, nr 1 (21), s. 141–166.

²⁰ P. Fornal, *Konspiracja akowska i poakowska w powiecie brzozowskim (1939–1949)*. *Geneza, struktura, działalność i likwidacja*, Rzeszów 2010, s. 268–273.

²¹ M. Jaworski, *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego 1945–1965*, Warszawa 1984, s. 48–49.

²² Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie (dalej: AIPN Rz), 293/12, 4 Batalion Inżynierii Wojsk Obrony Wewnętrznej w Rzeszowie [1946] 1965–1990, Kronika Jednostki Wojskowej KBW Ziemi Rzeszowskiej, a następnie 4 Batalionu Inżynierskiego Wojsk Obrony Wewnętrznej zredagowana przez plut. pchor. Wiesława Kitę, k. 9.

stek mieli połączyć siły z funkcjonariuszami KW MO oraz WUBP i jak najszybciej zakończyć działalność oddziałów leśnych na terenie części województwa.

Do wiosny 1946 r. współpraca WBW z organami UBP i MO nie układała się zbyt pomyślnie. Przyczyną niechęci do podejmowania wspólnych akcji była wzajemna rywalizacja struktur aparatu represji. Oficer wywiadu WBW „Rzeszów” kpt. Wiktor Jesion w jednym z meldunków zwiadowczych napisał: „WUBP [...] w pracy WBW widzi niebezpieczną wobec siebie konkurencję”²³. Różne struktury aparatu represji często działały na własną rękę, nie informując się wzajemnie o podejmowanych akcjach.

Sytuacja ta nieco się zmieniła w marcu 1946 r., kiedy to na podstawie decyzji Biura Politycznego KC PPR została powołana Państwowa Komisja Bezpieczeństwa, której zadaniem była koordynacja działań UBP, MO, WBW i WP²⁴. Cały kraj podzielono na 14 tzw. stref bezpieczeństwa²⁵. W każdej z nich zorganizowano Wojewódzki Komitet Bezpieczeństwa (WKB), w którego skład wchodził przedstawiciel UBP, MO, WBW oraz WP. Na czele poszczególnych komitetów stał przewodniczący, który wywodził się zazwyczaj z Dowództwa Okręgu Wojskowego (DOW) lub jednostki szczebla dywizji²⁶. Komitety wojewódzkie przygotowywały plany operacyjne oraz bezpośrednio kierowały działaniami w podległej sobie strefie bezpieczeństwa²⁷.

Aby ujednoczyć metody działania aparatu represji i wojska, Oddział Operacyjny Sztabu Generalnego „ludowego” WP opracował Instrukcję do walki z bandytyzmem²⁸. Dokument ten zawierał m.in. wytyczne dotyczące organizacji terenowych grup operacyjnych, wyznaczonych do walki z konkretnymi oddziałami podziemia niepodległościowego. Możemy w nim m.in. przeczytać: „Celem dokładnego rozpracowania i likwidacji każdej bandy [...] musi być stworzona [...] grupa operacyjna składająca

²³ AIPN, 578/105, Meldunek zwiadowczy za okres 20–25 XII 1945 r., 27 XII 1945 r., k. 18.

²⁴ L. Kowalski, *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego a Żołnierze Wyklęci. Walka z podziemiem antykomunistycznym w latach 1944–1956*, Poznań 2016, s. 378–379; J. Pałka, *Ludowe...*, s. 146.

²⁵ L. Grot, *Działania...*, s. 482, przyp. 39; J. Pałka, *Ludowe...*, s. 147–148.

²⁶ J. Pałka, *Ludowe...*, s. 148.

²⁷ AIPN, 01014/62, t. 1, Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego w latach 1944–1945, t. 1, Warszawa 1965, k. 106 [102].

²⁸ Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW WBH), IV.510.5.454, Dowództwo Okręgu Wojskowego nr V (Krakowskiego) 1945–1954, Akta nr 20, Wydział II – sprawozdania i meldunki, Instrukcja do walki z bandytyzmem, egz. nr 296, Warszawa 1946, k. 484–496.

się z 3–5 pracowników operacyjnych UBP i grupy wojsk KBW lub MO liczbowo odpowiadającej sile bandy [...]. Każda z takich grup tak długo będzie działała w terenie, dopóki nie zlikwiduje całkowicie przydzielonej bandy”²⁹.

29 marca 1946 r. został utworzony WKB w Rzeszowie³⁰. Jego przewodniczącym został płk Ignacy Wieliczko³¹ – zastępca dowódcy 9 DP ds. polityczno-wychowawczych. Gremium komitetu stanowili: ppłk Konrad Gierasimienko – szef sztabu 9 DP, ppłk Alfred Wnukowski³² – dowódca

²⁹ *Ibidem*, k. 488.

³⁰ A.B. Szcześniak, W.Z. Szota, *Droga...*, s. 396.

³¹ Ignacy Wieliczko – był zawodowym oficerem WP. Podczas I wojny światowej walczył w armii carskiej, od listopada 1918 r. w WP. W latach 1919–1923 pełnił służbę w 80 pp, a następnie w Centralnej Szkole Strzelniczej w Toruniu. W okresie 1929–1933 służył w 36 pp (gdzie w 1931 r. otrzymał awans do stopnia kapitana), w 1933–1938 w Korpusie Ochrony Pogranicza, a następnie w 28 pp. We wrześniu 1939 r. dostał się do niewoli niemieckiej, po wojnie wrócił do Polski. Został zweryfikowany w stopniu majora, w 1946 r. awansowany kolejno do stopnia podpułkownika i pułkownika. Od października 1946 do września 1947 r. był dowódcą 9 DP, następnie objął dowództwo nad 18 DP, które sprawował do listopada 1948 r. Zmarł w 1969 r. w Warszawie. Zob. W. Jarno, *Zarys historii 18. Dywizji Piechoty w latach 1945–1950*, „Studia Podlaskie” 2015, t. 13, s. 230.

³² Alfred Wnukowski s. Mariana i Stefanii z d. Uszackiej – urodził się 22 X 1920 r. w Omsku. Rodzina jego matki pochodziła z okolic Kowna, skąd w wyniku represji po powstaniu styczniowym została zesłana nad jezioro Bajkał. W 1938 r. Wnukowski rozpoczął służbę w Armii Czerwonej, ukończył m.in. szkołę piechoty w Omsku i szkołę oficerską w Nowosybirsku. W maju 1941 r. w stopniu lejtnantsa został skierowany do 720 Pułku Strzelców na stanowisko dowódcy plutonu moździerzy 82 mm. Po wybuchu wojny między Rzeszą Niemiecką a Związkiem Sowieckim walczył na froncie (do sierpnia 1942 r.), dowodził pododdziałami szczebla kompanii i batalionu. Dwukrotnie ciężko ranny – w biodro (we wrześniu 1941 r. w okolicach Jelni w obwodzie smoleńskim) i w nogę (w sierpniu 1942 r. w rejonie miasta Stara Russa w obwodzie nowogrodzkim). Ostatnie zranienie okazało się na tyle poważne, że wykluczyło go na kilka miesięcy z walki. Po wyjściu ze szpitala w grudniu 1942 r. Wnukowski nie powrócił na front, lecz został skierowany do 17 Szkoły Snajperów w Nowosybirsku, gdzie pełnił obowiązki instruktora. W marcu lub kwietniu 1944 r. wcielony do formującej się w Sumach na Ukrainie 4 DP WP. Wnukowski w stopniu kapitana został dowódcą batalionu w 10 pp. We wrześniu 1944 r. awansowany do stopnia majora. W trakcie walk na Pomorzu Zachodnim w lutym 1945 r. został ranny w nogę, w wyniku czego przeniesiono go do sztabu dywizji, gdzie służył do końca wojny. Po wcieleniu składu osobowego 4 DP do KBW, w czerwcu 1945 r. został dowódcą 8 Samodzielnego Batalionu Ochrony w Chorzowie. Na początku października został dowódcą WBW „Rzeszów”. W lutym 1946 r. otrzymał awans do stopnia podpułkownika. 18 VII 1946 r., w trakcie podróży służbowej do Warszawy, w okolicach Skaryszewa zginął z rąk partyzantów oddziału WiN pod dowództwem Tadeusza Zielińskiego „Igły”. Zob. AIPN, 1841/23, Akta personalne ppłk. Alfreda Wnukowskiego; AIPN 0193/8303, Alfred Wnukowski, syn Mariana; AIPN, 2386/15246, Akta kontrolne śledztwa nr 78/46, w sprawie morderstwa ppłk. Wnukowskiego i żołnierzy WBW „Rzeszów”. Oddział Informacji 11 WBW woj. rzeszowskiego; AIPN, 1585/5724, Biuro Historyczne MSW, Kuźmicz Łukasz. Biografia ppłk. Alfreda Wnukowskiego 22 X 1920 – 18 VII 1946 r. – opracowanie.

WBW „Rzeszów”, mjr Roman Orłowski³³ – komendant wojewódzki MO, oraz kpt. Tomasz Wiśniewski³⁴ – p.o. szef WUBP³⁵. Dwaj pierwsi byli wcześniej oficerami Armii Czerwonej, a Orłowski (właśc. Roman Grosser Hojzer) i Wiśniewski jeszcze w międzywojniu aktywnie działali w ruchu komunistycznym. 5 kwietnia 1946 r., niemal równocześnie z powstaniem WKB, Dowództwo Krakowskiego Okręgu Wojskowego (DOW V) powo-

³³ Roman Orłowski (właśc. Roman Grosser Hojzer), s. Mateusza (właśc. Moszka) – urodził się w 1915 r. w Bodziaczowie k. Łucka. W latach 1931–1934 pracował jako praktykant w Urzędzie Gminy Podberezie w pow. horochowskim na Wołyniu. W 1935 r. przeniósł się do Warszawy, gdzie zatrudnił się w fabryce przyborów piśmienniczych, wstąpił do Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej. W 1936 r., po wybuchu wojny domowej w Hiszpanii, nielegalnie opuścił kraj i w październiku tegoż roku zaciągnął się do ochotniczych oddziałów międzynarodowych walczących po stronie republikańskiej – objął stanowisko komisarza politycznego w 13 Brygadzie Międzynarodowej im. Jarosława Dąbrowskiego. W obliczu zbliżającej się klęski sił republikańskich w lutym 1939 r. przedostał się do Francji, gdzie został internowany. W marcu 1941 r. dotarł do ZSRS, pracował tam m.in. jako traktorzysta w krasnodarskim sowchozie. Po agresji niemieckiej zaciągnął się do sowieckich batalionów pracy. Od stycznia 1943 do lipca 1944 r. służył w zapasowych pułkach strzeleckich Armii Czerwonej na Kaukazie, skąd odkomenderowano go do „ludowego” WP. We wrześniu 1944 r. w stopniu kapitana został skierowany do MO. Od 7 IV 1945 r. był zastępcą komendanta wojewódzkiego MO w Rzeszowie ds. operacyjnych. Od sierpnia 1945 do kwietnia 1948 r. pełnił funkcję komendanta wojewódzkiego MO w Rzeszowie, a następnie do lutego 1952 r. we Wrocławiu. W latach 1952–1957 zajmował stanowisko szefa Wydziału IV (do walki z przestępstwami gospodarczymi) w KG MO. Służbę w strukturach milicji pełnił do czerwca 1963 r. Zmarł w Warszawie w 1986 r. Zob. AIPN, 2174/5054, Teczka akt personalnych żołnierza: plk Orłowski Roman, imię ojca: Mateusz, data urodzenia: 1915 r.; Biuletyn Informacji publicznej IPN, Katalog funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/51799?katalog=5>, dostęp 20 X 2021 r.

³⁴ Tomasz Feliks Wiśniewski, s. Franciszka – urodził się 11 XII 1897 r. w Siedliskach w pow. rzeszowskim. Podczas I wojny światowej walczył w armii austro-węgierskiej, w 1918 r. awansowany do stopnia kaprala. Następnie służył w WP, w którym w 1921 r. otrzymał stopień starszego sierżanta. Brał udział w wojnie z Rosją bolszewicką oraz w III powstaniu śląskim. W latach 1923–1926 był członkiem PPS, w 1928 r. wstąpił do KPP. W partii posługiwał się pseudonimami „Szczęsny” oraz „Adam”. W latach 1937–1939 brał udział w hiszpańskiej wojnie domowej, jako ochotnik w 13 Brygadzie Międzynarodowej im. Jarosława Dąbrowskiego. W 1939 r. wyjechał do ZSRS, gdzie ukończył m.in. siedmiomiesięczny kurs Kominternu. Po wkroczeniu Armii Czerwonej na ziemie polskie w 1944 r. został zaangażowany w tworzenie na Rzeszowszczyźnie komunistycznego aparatu represji. Od 10 IV 1945 r. był kierownikiem Sekcji 5 Wydziału I WUBP w Rzeszowie. Od 31 VII 1945 r. pełnił obowiązki zastępcy, a od 5 I 1946 r. kierownika WUBP w Rzeszowie. 20 IX 1946 r. przeszedł do dyspozycji MBP. W połowie listopada 1946 r. na własną prośbę zwolniony ze służby. Zmarł 19 VI 1980 r. w Rzeszowie, tam również został pochowany. Zob. *Twarze bezpieki w Polsce południowo-wschodniej 1944–1990. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa. Informator personalny*, red. J. Izdebski, K. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, Rzeszów 2007, s. 413.

³⁵ Z. Nawrocki, *Zamiast Wolności. UB na Rzeszowszczyźnie 1944–1949*, Rzeszów 1998, s. 186–187; L. Kowalski, *Korpus...*, s. 382–383.

łało specjalną grupę operacyjną o krypt. „Rzeszów” (GO „Rzeszów”), która miała odpowiadać za wojskową realizację celów wyznaczanych przez komitet³⁶. Początkowo dowódcą grupy został gen. bryg. Adam Daszkiewicz³⁷, lecz 28 kwietnia zastąpił go gen. bryg. Jan Rotkiewicz³⁸.

³⁶ Głównym zadaniem grupy było prowadzenie walki z polskim zbrojnym podziemiem niepodległościowym i UPA. Ponadto GO „Rzeszów” nadzorowała proces przesiedlenia ludności ukraińskiej do ZSRS i brała udział w przygotowaniu i „zabezpieczeniu” tzw. referendum ludowego. Zob. E. Ginalski, E. Wysokiński, *Dziewięta drezdeńska. Z dziejów 9 Drezdeńskiej Dywizji Piechoty (1944–1947)*, Warszawa 1984, s. 329.

³⁷ Adam Daszkiewicz – urodził się 27 V 1895 r. w Grodnie. W sierpniu 1915 r. powołany do służby w armii carskiej. Po ukończeniu szkoły chorążych został dowódcą plutonu i młodszym oficerem kompanii. Od września 1918 r. służył w Armii Czerwonej. Brał udział w rosyjskiej wojnie domowej, awansował na coraz wyższe stanowiska służbowe – od dowódcy plutonu, przez zastępcę dowódcy kompanii, a następnie batalionu, aż do szefa rozpoznania pułku. Po ukończeniu Akademii Wojskowej im. Michaiła Frunzego w Moskwie w latach 1926–1935 pełnił służbę w sztabach związków taktycznych szczebla dywizji i korpusu. W listopadzie 1935 r. awansowany do stopnia pułkownika. W latach 1929–1933 był wykładowcą na Kursach Doskonalenia Oficerów „Wystriel” w Moskwie. W 1938 r. ukończył Akademię Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych ZSRS. W latach 1939–1941 oraz 1943–1944 był wykładowcą w Akademii Wojskowej im. Michaiła Frunzego. Podczas wojny niemiecko-sowieckiej pełnił głównie funkcje sztabowe, m.in. szefa oddziału operacyjnego, kolejno w charkowskim i stalingradzkim okręgach wojskowych. W lipcu 1944 r. został skierowany do „ludowego” WP na stanowisko zastępcy dowódcy 2 DP ds. liniowych. Od października 1944 do kwietnia 1945 r. był szefem sztabu 2 Armii WP. Awansowany do stopnia generała brygady. W kwietniu 1946 r. na krótko objął stanowisko dowódcy GO „Rzeszów”. Zob. M. Szczurowski, *Dowódcy Wojska Polskiego na froncie wschodnim 1943–1945*, Pruszków 1996, s. 32–33; E. Ginalski, E. Wysokiński, *Dziewięta...*, s. 329.

³⁸ Jan (Iwan) Rotkiewicz, s. Adama – urodził się 20 VI 1898 r. w Borysowie. W latach 1915–1918 kształcił się w Chemiczno-Technicznym Instytucie oraz w Elektryczno-Technicznym Instytucie w Kazaniu. W lutym 1918 r. wcielony do Armii Czerwonej. Do października tegoż roku walczył na froncie wschodnim rosyjskiej wojny domowej. Od listopada 1918 do lipca 1919 r. kształcił się w Oficerskiej Szkole Piechoty i 4 Wojskowej Szkole Inżynierii w Kazaniu. Po zakończeniu nauki dowodził (do sierpnia 1924 r.) pododdziałami szkolnymi (od plutonu do batalionu) we wspomnianej szkole inżynierii. W sierpniu 1925 r. ukończył Leningradzką Wyższą Oficerską Szkołę Wychowania Fizycznego. W latach 1925–1931 był szefem wychowania fizycznego w szkole piechoty w Taszkencie. W latach 1931–1934 pracował na tamtejszym uniwersytecie. Następnie w okresie 1934–1938 piastował stanowiska sztabowe oraz instruktorskie w Środkowoazjatyckim Okręgu Wojskowym. Przeniesiony do rezerwy wskutek stalinowskich czystek w Armii Czerwonej. Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej w 1941 r. został wcielony do 545 Pułku Strzeleckiego, gdzie początkowo dowodził batalionem, a następnie został szefem sztabu pułku. Na przełomie 1941 i 1942 r. na krótko objął dowództwo nad 545 ps. Od stycznia 1942 do lipca 1944 r. piastował stanowiska sztabowe w jednostkach szczebla brygady oraz dywizji. Do „ludowego” WP przybył w końcu lipca 1944 r. w stopniu pułkownika. Objął stanowisko szefa sztabu 2 DP, a od września 1944 do marca 1945 r. był dowódcą tejeż dywizji. W listopadzie 1944 r. awansowany do stopnia generała brygady. Od marca do maja 1945 r. był szefem sztabu 1 Armii WP, a następnie zastępcą szefa Sztabu Głównego WP. W końcu kwietnia 1946 r. objął dowództwo nad Grupą Operacyjną „Rzeszów”.

Szefem sztabu GO „Rzeszów” został ppłk Aleksander Jewczenko. Wszyscy trzej byli oficerami sowieckimi. Spośród jednostek WP w skład grupy operacyjnej weszły: 8 DP, 9 DP, wydzielone oddziały z 14 pp i 18 pp (6 DP)³⁹ oraz 29 Samodzielny Dywizjon Artylerii Haubic (29 sdah). Dowództwu grupy zostały również podporządkowane pododdziały WOP, WBW oraz wojewódzkie struktury MO i UBP.

Utworzenie WKB i powołanie GO „Rzeszów” zasadniczo wpłynęło na system prowadzenia operacji przeciwko podziemiu niepodległościowemu, organy komunistycznego aparatu represji i wojska miały bowiem odtąd działać wspólnie. Dokonano wyraźnego podziału kompetencji pomiędzy konkretnymi służbami resortu bezpieczeństwa i wojska. W każdym WKB za działania wywiadowcze i werbunek informatorów odpowiadały WUBP i KW MO, działania bojowe zaś pozostawały odtąd wyłącznie w gestii jednostek WBW lub WP. O wdrożeniu nowych metod współpracy z perspektywy milicji pisał komendant wojewódzki MO w Rzeszowie mjr Orłowski: „Do zwalczania bandytyzmu zarządzono, by wszystkie jednostki MO tut[ejszego] województwa przeprowadzały wywiady celem ustalenia miejsc poszczególnych band, stwierdzenia ich sił, uzbrojenia oraz nazwiska poszczególnych ich dowódców [...]”.

W wypadkach napadu większego oddziału bandy lub stwierdzenia postoju band w większych grupach MO zawiadamia odnośny oddział WP, z którym wspólnie wyruszają na akcję. Przeważnie we wszystkich akcjach bierze udział UBP i KBW⁴⁰.

W latach 1947–1956 sprawował funkcję dowódcy w kilku okręgach wojskowych. W 1949 r. otrzymał awans do stopnia generała dywizji. W styczniu 1957 r. powrócił do ZSRS. Zmarł 17 V 1962 r. w Moskwie. Zob. CAW WBH, IV.510.5.336, Dowództwo Okręgu Wojskowego nr V (Krakowskiego) 1945–1954, Akta nr 15, Rozkazy bojowe, organizacyjne, szkoleniowe, personalne dowódcy GO „Rzeszów”, Dowództwo GO „Rzeszów”, Rozkaz nr 01/B1/46, 28 IV 1946 r., k. 26; *ibidem*, Rozkaz nr 02/B1/46, 28 IV 1946 r., k. 28; M. Szczurowski, *Dowódcy Wojska Polskiego...*, s. 114–115.

³⁹ Dowództwo Krakowskiego Okręgu Wojskowego postanowiło wzmocnić działające na Rzeszowszczyźnie jednostki WP. Z 14 i 18 pułków piechoty wchodzących w skład 6 DP wydzielono dwa pododdziały, które skierowano do dyspozycji dowódców 8 i 9 dywizji piechoty. W 18 pp wydzielony pododdział wraz ze sztabem pułku i szkolną kompanią podoficerską liczył 450 żołnierzy uzbrojonych m.in. w ckm i moździerz 82 mm. 18 II 1946 r. grupa ta została dyslokowana do pow. leskiego i podporządkowana operacyjnie 8 DP. Z 14 pp wydzielono dwa bataliony, kompanię moździerzy, dwa plutony ckm i pluton dział 76 mm, które skierowano do pow. lubaczowskiego z zadaniem ochrony linii kolejowych i walki z UPA. Oddział 14 pp podporządkowano operacyjnie dowódcy 9 DP. W połowie sierpnia 1946 r. wydzielone jednostki obu pułków opuściły Rzeszowszczyznę i ponownie zostały podporządkowane 6 DP. Zob. A. Stachula, *Szósta pomorska. Z dziejów Szóstej Pomorskiej Dywizji Piechoty 1944–1948*, Warszawa 1981, s. 262, 264.

⁴⁰ AIPN Rz, 0057/52, Sprawozdania i raporty Komendy Wojewódzkiej MO woj. rzeszowskiego i Powiatowej Komendy MO w Rzeszowie dot. działalności polskiego podziemia

Przed WKB i dowództwem GO „Rzeszów” stało trudne zadanie skoordynowania działań podporządkowanych jednostek. Współpracy nie ułatwiały problemy natury personalnej, nie należały do wyjątków też wypadki wzajemnej niechęci między żołnierzami WP a funkcjonariuszami MBP. Dobrze obrazuje to wypowiedź szefa WUBP w Rzeszowie kpt. Wiśniewskiego: „[Wojsko Polskie] nie może być użyte do likwidacji band polskich, gdyż żadnej pracy polityczno-wychowawczej nie ma, a o ile istnieje, to prowadzona jest nieudolnie. Większość oficerów, podoficerów [i] żołnierzy 8 Dywizji [Piechoty] jest zdemoralizowanych i wrogo nastawionych do UBP i obecnego rządu”⁴¹.

Nieporozumienia między funkcjonariuszami a żołnierzami pojawiały się na różnych płaszczyznach, zarówno służbowej, jak i prywatnej, niekiedy przyjmowały też bardzo poważną formę. Za przykład może posłużyć wydarzenie opisane w jednym z raportów informacyjnych WiN:

„W pierwszych dniach września [1946 r.] doszło do ostrej bójki pomiędzy WBW a UB na terenie Rzeszowa. Powodem było pobicie jednego żołnierza przez UB. Pobitemu przyszli z pomocą inni żołnierze, zaś na pomoc członkowi UB przyjechało całe Bezpieczeństwo. Żołnierze, widząc przewagę UB-[o]wców, wyciągnęli z koszar ckm-y, ustawili [je] na ulicach i zaczęli strzelać do UB. Wynikiem tego było 16 rannych [z] UB [...]. Żołnierze podczas tej awantury wypowiadali się: »nareszcie mamy okazję udowodnić społeczeństwu, że tak samo nienawidzimy UB jak wszyscy«. [...] Łącznie z tym zajściem generał Rotkiewicz miał odprawę na WK MO z wszystkimi oficerami MO, WP, KBW i UB. Najwięcej krytykował UB, mówiąc, że chcą być bogami, piją i awanturują się. Odgrażał się, że gdy spotka pijącego oficera z żołnierzem, to oficera natychmiast zdegradowuje. By usunąć dystans między UB, MO i KBW, będzie urządzał w koszarach za Wisłokiem [przy ul. Lwowskiej] w każdą sobotę zabawy, by oficerowie mogli się poznać i chce tutaj [w koszarach] wszystkich oficerów widzieć”⁴².

Na początku 1946 r. komunistyczny aparat represji przystąpił do pacyfikacji województw: białostockiego, warszawskiego, lubelskiego i północno-wschodniej części rzeszowskiego. Dowództwo KBW podjęło decyzję o rozpoczęciu operacji 5 lutego. Zaangażowanych miało być łącznie

antykomunistycznego, UPA oraz band o charakterze kryminalnym w 1946 r., Raport dekadowy za okres 1–10 V 1946 r., b.d., k. 31.

⁴¹ AIPN Rz, 04/35, Sprawozdania szefa WUBP w Rzeszowie za lata 1946–1947, Raport dekadowy za okres 10–20 IV 1946 r., 21 IV 1946 r., Dodatek do raportu dekadowego, k. 59.

⁴² AIPN, 944/47, Raport informacyjny WiN za okres 1 IX – 1 X 1946 r., k. 329.

ok. 10 tys. żołnierzy KBW i WP – 16 grup operacyjnych w sile batalionu, wspieranych dodatkowo przez funkcjonariuszy UBP i MO⁴³.

W zakrojonej na szeroką skalę akcji pacyfikacyjnej przewidziano także udział grupy operacyjnej z 5 sbo WBW „Rzeszów”, liczącej ok. 400 żołnierzy⁴⁴ i będącej częścią większego zgrupowania KBW, na którego czele stał dowódca WBW „Lublin” płk Michał Białobłocki⁴⁵. Działania swe 5 sbo rozpoczął 5 lutego w rejonie Sieniawy i Leżajska. Głównym zadaniem jednostki była likwidacja podziemia niepodległościowego w północno-wschodniej części woj. rzeszowskiego oraz w okolicach Biłgoraja na Lubelszczyźnie. W szczególności zamierzano wyeliminować najgroźniejszy dla komunistów na tym obszarze oddział PAS NZW (krypt. „Złota”) pod dowództwem kpt. Józefa Zadzińskiego „Wołyniaka”⁴⁶.

Obławy ogarnęły wiele miejscowości. Według meldunków operacyjnych WBW „Rzeszów” w wyniku działań prowadzonych od 5 lutego do 25 marca 1946 r. zabito 4 partyzantów (określanych mianem „bandytów”⁴⁷), 4 innych raniono. Żołnierze aresztowali łącznie 529 osób, wśród których było 299 „bandytów”, oraz zarekwirowali ok. 300 szt. różnego rodzaju broni palnej, głównie karabinków, kilkanaście granatów i ponad 3 tys. szt. amunicji⁴⁸. W trakcie tych działań WBW „Rzeszów” straciły 3 żołnierzy (2 poległych i 1 dezertera)⁴⁹. Główny cel operacji, jakim była likwidacja oddziału „Wołyniaka”, nie został osiągnięty, gdyż partyzanci wiedzieli o zamiarach aparatu represji od schwytanych wcześniej oficerów zwiadu WBW⁵⁰. Jeden z nich, ppor. Andrzej Możdżeń, był informatorem Zrzeszenia WiN⁵¹.

Spośród wielu pacyfikacji i obław zorganizowanych na Rzeszowszczyźnie dowództwo WBW „Rzeszów” za najlepiej przeprowadzone uznawało działania, które miały miejsce w miasteczku Sieniawa. Opis tej akcji zawiera raport do Sztabu Głównego KBW:

⁴³ M. Jaworski, *Korpus...*, s. 78–79.

⁴⁴ AIPN, 679/1200, Meldunki operacyjne o sytuacji bojowej Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego woj. rzeszowskiego, Meldunek operacyjny nr 035, 4 II 1946 r., k. 266.

⁴⁵ M. Jaworski, *Korpus...*, s. 78–79.

⁴⁶ AIPN, 578/353, Dziennik działań bojowych WBW „Rzeszów”, k. 21.

⁴⁷ Słowo „bandyta” było często używane w dokumentach wytworzonych przez sztaby jednostek KBW na określenie żołnierzy podziemia niepodległościowego. Nazywano tak również osoby aresztowane, w wielu przypadkach bezpodstawnie.

⁴⁸ AIPN, 679/1200, Meldunek operacyjny nr 086, 27 III 1946 r., k. 149.

⁴⁹ *Ibidem*, Meldunek operacyjny nr 084, 25 III 1946 r., k. 155.

⁵⁰ *Ibidem*, Meldunek operacyjny nr 31, 31 I 1946 r., k. 274; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie, 595/67, Dokumenty dotyczące Podokręgu AK Rzeszów, Odpis wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie w sprawie Eugeniusza Kaszowskiego, 12 IV 1954 r., k. 11.

⁵¹ M. Surdej, *Okręg Rzeszowski Narodowej Organizacji Wojskowej – Narodowego Zjednoczenia Wojskowego w latach 1945–1947, Rzeszów–Warszawa 2018*, s. 270–271.

„W dniu 11 II [19]46 r. grupa operacyjna pod d[owó]ldztwem mjr. [Eugeniusza] Konona w sile 300 ludzi przeprowadziła operacje w m. Sieniawa, pow. Jarosław⁵² celem aresztowania bandytów z bandy »Wołyniaka« i »Mewa«⁵³.

Grupę operacyjną podzielono na 3 podgrupy po 100 ludzi, z których 2 podgrupy okrążyły miasto Sieniawę z zadaniem niewypuszczenia nikogo z miasta.

Operację rozpoczęły wszystkie podgrupy jednocześnie na sygnał rakiety⁵⁴ o godz. 7 rano.

Dowódca grupy wewnętrznej w porozumieniu z radą miejską wezwał wszystkich mężczyzn w wieku od 18 [do] 40 lat do stawienia się na godz. 8 w wyznaczonym punkcie zborym. Po godzinie 8 wysłanych zostało do miasta z grupy wewnętrznej 6 patroli, każdy w sile 5 ludzi – do skontrolowania mieszkań i sprawdzenia wykonania nakazu. W czasie rewizji mieszkań aresztowano wszystkich ukrywających się mężczyzn i [s]konfiskowano znaną broń.

Na punkcie zborym oficerowie śledczy sprawdzali dokumenty osobiste zatrzymanych i wszystkich mężczyzn wg spisu UBP podejrzanych o przynależność do band aresztowano.

Aresztowanych zostało 52 osobników (w tym cały skład osobowy poster[unku] MO) należących do bandy »Mewa« i »Wołyniaka«.

Operacja powiodła się. Przed przystąpieniem do niej dowództwo opracowało dokładnie plan operacyjny, z którym zaznajomieni byli wszyscy oficerowie biorący udział w operacji.

Przed wszystkim obstawione zostały ciężką bronią maszynową wszystkie drogi wyjściowe z miasta, mosty i przeprawy na rzece Sanie, tak że bandyci, zaskoczeni dużą ilością wojska i sprawną organizacją, nie stawili żadnego oporu⁵⁵.

Sprawą dyskusyjną pozostaje, czy podczas obławy przeprowadzonej w Sieniawie funkcjonariuszom aparatu represji rzeczywiście udało się zatrzymać jakichkolwiek partyzantów. Wśród aresztowanych znalazły się zapewne osoby, które współpracowały z podziemiem niepodległościowym. Autorowi niniejszego artykułu do tej pory nie udało się jednak dotrzeć do źródeł, które potwierdzałyby wersję wydarzeń przedstawioną w cytowanym tu meldunku operacyjnym sztabu WBW „Rzeszów”.

⁵² Obecnie pow. przeworski.

⁵³ Chodzi o Jana Totha.

⁵⁴ Racy sygnalizacyjnej.

⁵⁵ AIPN, 578/213, Meldunki operacyjne Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Rzeszów 1946, Opis najlepiej i najgorzej przeprowadzonych operacji, 3 III 1946 r., k. 164.

Kolejna zakrojona na większą skalę pacyfikacja również miała miejsce w pow. jarosławskim. Organy bezpieczeństwa za cel działań obrały Radymno, gdzie do niedawna funkcjonowała lokalna placówka należąca do struktur NZW⁵⁶. Zaangażowanych zostało 280 żołnierzy WBW pod dowództwem sowieckiego oficera mjr. Konona⁵⁷, a także 93 milicjantów z KW MO i 20 funkcjonariuszy WUBP z szefem urzędu kpt. Wiśniewskim na czele. Nad całością sił dowództwo sprawował ppłk Wnukowski⁵⁸. 14 kwietnia żołnierze WBW otoczyli Radymno i zablokowali wszystkie drogi do miasteczka. Następnie funkcjonariusze UBP i MO przystąpili do rewizji. Wszystkich młodych mężczyzn spędzono na rynek i wylegitymowano⁵⁹. Według meldunków WBW i sprawozdań GO „Rzeszów” aresztowano łącznie 29 osób – 16 „bandytów” i 13 podejrzewanych o przynależność do UPA⁶⁰.

W wyniku tej pacyfikacji aparat bezpieczeństwa aresztował ważnych członków NZW: łącznika Kazimierza Urbanika „Zemstę”, komendanta placówki w Jarosławiu Wacława Polewczyńskiego „Połomskiego” oraz komendanta obwodu jarosławskiego Stanisława Słomę „Krajewskiego”⁶¹. Akcja organów bezpieczeństwa w Radymnie okazała się spóźniona, gdyż w obliczu dużego ryzyka dekonspiracji lokalne struktury NZW jeszcze w końcu marca 1946 r. zostały rozwiązane. Funkcjonariuszom UBP udało się co prawda aresztować ważnych członków konspiracji, ale rzetelnych dowodów na ich działalność w podziemiu niepodległościowym nie zdobyto. Polewczyński i Słoma zostali zwolnieni z więzienia w grudniu 1946 r. (niecałe dwa lata później zostali aresztowani ponownie, Polewczyński wskutek doznanych tortur zmarł w więzieniu mieszczącym się w rze-

⁵⁶ Na początku 1946 r. placówka NZW w Jarosławiu liczyła 48 żołnierzy. Zob. M. Surdej, *Okręg...*, s. 131–133.

⁵⁷ AIPN, 578/353, Dziennik działań bojowych WBW „Rzeszów”, k. 27.

⁵⁸ CAW WBH, IV.510.5.380, Meldunek operacyjny nr 0105 Sztabu Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego woj. rzeszowskiego na dzień 15 IV 1946 r., k. 12.

⁵⁹ AIPN Rz, 0057/56, Meldunki, raporty, sprawozdania powiatowych komend MO w woj. rzeszowskim z akcji przeprowadzonych wspólnie z funkcjonariuszami UBP i jednostkami KBW przeciwko oddziałom podziemia antykomunistycznego, UPA i bandom o charakterze kryminalnym w latach 1946–1947, Raport sprawozdawczy z przeprowadzonej operacji w osadzie Radymno pow. Jarosław, 18 IV 1946 r., k. 24; AIPN, 578/353, Dziennik działań bojowych WBW „Rzeszów”, k. 27.

⁶⁰ CAW WBH, IV.510.5.336, Sprawozdanie z działań jednostek wojskowych Grupy Operacyjnej „Rzeszów” za okres 8–30 IV 1946 r., k. 45; AIPN, 679/1200, Meldunek operacyjny nr 0105, 15 IV 1946 r., k. 99.

⁶¹ CAW WBH, IV.510.5.380, Raport por. Tadeusza Wiśniewskiego, naczelnika Wydziału III WUBP w Rzeszowie, za dzień 14 IV 1946 r., 15 IV 1946 r., k. 11; AIPN Rz, 0057/56, Raport sprawozdawczy z przeprowadzonej operacji w osadzie Radymno pow. Jarosław, 18 IV 1946 r., k. 24.

szowskim zamku⁶², Słoma przystał na współpracę z organami bezpieczeństwa, które zaangażowały go m.in. w inwigilację środowisk związanych z NZW⁶³).

Dokładny przebieg pacyfikacji Radymna został przedstawiony m.in. w sprawozdaniu kpt. Andrzeja Szubara, zastępcy komendanta KW MO ds. operacyjnych:

„W dniu 14.4.1946 r. została przeprowadzona operacja w miejscowości Radymno, pow. Jarosław, celem aresztowania podejrzanych osób. Brali udział w wyżej wymienionej operacji KBW stacjonujące w Rzeszowie, WUBP oraz Kompania Operacyjna Wojew[ódzkiej] Komendy MO Rzeszów w liczbie 87 z dowódcą na czele, chor. Rudnym, i 6 [funkcjonariuszy] z Krym[inalnej] Służby Śledczej MO wyżej wymienionej komendy.

Pododdziałem KBW okrążyło miasteczko Radymno i jednocześnie zamknęło dochodzące ulice na rynek w tymże mieście, natomiast Milicja [Obywatelska] i Bezpieczeństwo zostało podzielone na grupki, w liczbie 5 milicjantów i 1 funkcyj[onariusz] z WUBP, którzy mieli zadanie przeprowadzić w poszczególnych domach rewizje w przydzielonym im rejonie za bronią oraz młodych mężczyzn odstawić na rynek tegoż miasteczka, celem skontrolowania dokumentu tożsamości i poszukianiem nazwisk podejrzanych osobników.

W wyniku czego zostało zatrzymanych około 50, z tego 24 odstawiono do WUBP w Rzeszowie, zaś pozostali zostali zwolnieni na podstawie doręczenia im dokumentów przez ich rodziny i nie byli podejrzaniymi⁶⁴.

Następna akcja, w której uczestniczyły oddziały WBW, WUBP oraz KW MO, objęła teren przy północnej granicy pow. łańcuckiego. 28 kwietnia 1946 r. na terenie Leżajska i sąsiadujących z nim miejscowości podjęto próbę zlikwidowania lokalnych grup NZW, przede wszystkim wspomnianego już oddziału „Wołyniaka”, który również działał na tym obszarze⁶⁵. Prawdopodobnie miał to być odwet za dwukrotne (17 i 23 kwietnia) rozbrojenie przez partyzantów posterunku MO w Jarocinie w pow. niżańskim⁶⁶, gdyż ta akcja podziemia niewątpliwie obnażyła nieudolność milicji i ośmieszyła władzę „ludową”.

⁶² M. Szymaniak, *„Nade wszystko Ojczyzna...” Wacław Polewcyński „Polomski” (1898–1948)*, Bydgoszcz–Gdańsk 2015, s. 65.

⁶³ M. Surdej, *Okręg...*, s. 129, przyp. 257.

⁶⁴ AIPN Rz, 0057/56, Raport sprawozdawczy z przeprowadzonej operacji w osadzie Radymno pow. Jarosław, 18 IV 1946 r., k. 24.

⁶⁵ AIPN, 578/353, Dziennik działań bojowych WBW „Rzeszów”, Schemat do przeprowadzenia operacji przeciwko bandzie „Wołyniaka”, k. 37.

⁶⁶ CAW WBH, IV.510.5.380, Meldunek operacyjny nr 0110 Sztabu Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego woj. rzeszowskiego na dzień 20 IV 1946 r., k. 34; D. Garbacz, *Żołnierze Wołyniaka*, Stalowa Wola 1999, s. 129–130.

W działania pacyfikacyjne była zaangażowana grupa operacyjna w liczbie 300 żołnierzy WBW, 94 milicjantów KW MO i 32 funkcjonariuszy WUBP pod dowództwem ppłk. Wnukowskiego. Całość sił aparatu represji została podzielona na pięć podgrup: podgrupa I – 125 żołnierzy WBW; podgrupa II – 125 żołnierzy WBW; podgrupa III – 50 żołnierzy WBW; podgrupa IV – 94 milicjantów KW MO, a V – 32 funkcjonariuszy WUBP⁶⁷.

W niedzielę 28 kwietnia, ok. godz. 2.00 nad ranem wszystkie pododdziały zajęły pozycje wyjściowe. Trzy podgrupy złożone z żołnierzy WBW (I, II, III) otoczyły szczelnym kordonem Leżajsk i przylegające do niego miejscowości i przysiółki. Zadaniem funkcjonariuszy UBP i MO z dwóch pozostałych podgrup (IV, V) było przeprowadzenie aresztowań i rewizji. Zajęli oni pozycje na północ i południe od miasta⁶⁸.

Około godz. 3.00 nad ranem grupa operacyjna przystąpiła do wykonania zadania⁶⁹. Funkcjonariusze UBP i MO wywlekali z domów wszystkich mężczyzn, począwszy od nastolatków, na tych w wieku podeszłym skończywszy. Po wylegitymowaniu zapędzono wszystkich na leżajski rynek⁷⁰. Aresztowania i rewizje zakończyły się mniej więcej w południe. Zwieńczeniem działań grupy operacyjnej był wiec propagandowy, na który spędzono ok. 800 mieszkańców Leżajska. Ubecy i milicjanci zatrzymali ponad 30 osób (wg różnych źródeł 32–38⁷¹). W wyniku przeprowadzonych rewizji skonfiskowano 1 niemiecki karabin maszynowy, 8 karabinków, 5 pistoletów maszynowych, 10 granatów oraz ok. 1500 szt. amunicji⁷².

Przebieg pacyfikacji Leżajska zachował się w co najmniej kilku relacjach. Szef WUBP w Rzeszowie kpt. Wiśniewski przedstawił działania aparatu represji w sposób następujący: „Wczesnym rankiem dnia 28.IV.[19]46 r. wojska WBW otoczyły miasto Leżajsk wraz z przylegającymi przysiółkami, natomiast funkcjonariusze WUBP i Milicja [Obywatelska] przeprowa-

⁶⁷ AIPN, 578/353, Dziennik działań bojowych WBW „Rzeszów”, Plan przeprowadzenia operacji przeciwko bandzie NSZ „Wołyniaka” w okresie 27–28 IV 1946 r., k. 38.

⁶⁸ *Ibidem*, Schemat do przeprowadzenia operacji przeciwko bandzie „Wołyniaka”, k. 37; *ibidem*, Plan przeprowadzenia operacji przeciwko bandzie NSZ „Wołyniaka” w okresie 27–28 IV 1946 r., k. 39.

⁶⁹ *Ibidem*, Karta przeprowadzonej operacji, k. 42.

⁷⁰ AIPN Rz, 04/35, Raport dekadowy za okres 21–30 IV 1946 r., 3 V 1946 r., Dodatek do raportu dekadowego, k. 118.

⁷¹ CAW WBH, IV.510.5.336, Sprawozdanie z działań jednostek wojskowych Grupy Operacyjnej „Rzeszów” za okres 8–30 IV 1946 r., k. 45; CAW WBH, IV.510.5.418, Odpis, Urząd Informacji i Propagandy w Łańcucie, Oddział w Leżajsku do Powiatowego Urzędu Informacji i Propagandy w Łańcucie, 29 IV 1946 r., k. 20; AIPN Rz, 04/35, Raport dekadowy za okres 21–30 IV 1946 r., 3 V 1946 r., Dodatek do raportu dekadowego, k. 118; AIPN, 578/366, Karta przeprowadzonej operacji, b.d., k. 81.

⁷² AIPN, 578/353, Dziennik działań bojowych WBW „Rzeszów”, Karta przeprowadzonej operacji, k. 42–43.

dziły rewizje po domach podejrzanych bandytów oraz zebrano na rynku wszystkich mężczyzn od 14 [do] 60 lat. Spisano ich nazwiska, do zebranych wygłoszono agitacyjne przemówienie, które miało na celu uświadomienie ludności na temat dzisiejszej sytuacji, tak politycznej, jako też i gospodarczej, i walki z bandytyzmem, którą ludność przyjęła z wielkim zadowoleniem.

W sali magistratu zebrano wszystkich ojców miasta [?], jak i również duchowieństwo, miejscową inteligencję, którzy wysłuchali pater noster i zobowiązali się ściśle współpracować z władzami Bezpieczeństwa, celem wytypienia bandytyzmu. Z akcji zdjęto 32 podejrzanych, z czego 18 okazało się bandytami PAS-u NSZ⁷³.

W sprawozdaniu miesięcznym Zarządu Głównego WiN z maja 1946 r. możemy przeczytać:

„Dnia 28.4. odbyła się w Leżajsku pacyfikacja na modłę Gestapo. Z Rzeszowa przyjechało 31 aut z KBW, UB, MO i NKWD. Otoczono całe miasto, zamknięto wszystkie ulice. Na polach i ulicach rozstawiono ckm-y. Grupki żołnierzy liczące 5–8 ludzi chodziły po domach, spędzając na rynek mężczyzn od 14–60 lat. Spędzeni czekali tu w niepewności 6–14 godz. W mieście urzędowało UB i Sowietci przebrani w polskie mundury, było również dużo Żydów – oficerów mówiących bardzo słabo po polsku. Na ulicach przeprowadzono bardzo ścisłą kontrolę, oglądając najmniejsze świszki. U jednego ucznia V klasy gimn[azjum] zaleziono modlitwę o Wielką Polskę z Wilnem i Lwowem oraz wiersz na PPR – chłopca aresztowano, bito i grożono wywiezieniem. Trzymał się jednak mocno, więc w końcu wypuszczono go. Wywieziono ogółem 29 osób. O [godz.] 14 odbyła się część oficjalna pacyfikacji, przemówienia i wiec.

Przemawiali: płk. Dymidaz⁷⁴ – szef prokuratury wojskowej – przedstawiając dobrodziejstwa rządu, który zwalcza bandytyzm – grożąc, że potrafi zmusić wszystkich do współpracy, a niewygodnych usunąć.

Po nim przemawiał kpt. Pajda [właśc. Pejda], z-ca kmdta W[ojewódzkiej] MO w Rzeszowie, mjr Ozarowski [Orłowski?] i jeszcze jeden z oficerów.

[Kazano] również przemawiać ks. proboszczowi i burmistrzowi.

Ozarowski bardzo silnie zaatakował inteligencję i nauczycielstwo. Gimnazjum nazwano jedynym w Polsce, gdzie wychowuje się bandytów i PSL⁷⁵.

⁷³ AIPN Rz, 04/35, Raport dekadowy za okres 21–30 IV 1946 r., 3 V 1946 r., Dodatek do raportu dekadowego, k. 118.

⁷⁴ Prawdopodobnie chodzi o mjr. Dymidasa, jednego z oficerów Wydziału Polityczno-Wychowawczego Sztabu GO „Rzeszów”.

⁷⁵ *Sprawozdanie miesięczne ZG WiN za maj 1946 r., Nr 107, B. Dział Bezpieczeństwa, XII. Aresztowania, oblawy, pacyfikacje [w:] Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach*, t. 1, red. M. Huchla et al., Wrocław 1997, s. 524–525.

Opis pacyfikacji Leżajska zachował się również w sprawozdaniu kierownika lokalnego oddziału Urzędu Informacji i Propagandy:

„Miasto i okolica zostały otoczone. Już w nocy aresztowano szereg osób, u innych przeprowadzono rewizje. Około godz. 8.00 rano nie zezwolono mężczyznom kręcić się ulicami, ogłoszono, by wszyscy mężczyźni w latach 14–50 rejestrowali się przed Komisją UB, jaka stacjonowała w magistracie w Leżajsku. Wszystkich mężczyzn osadzono w zarządzie miejskim, resztę około 500 osób na podwórzu pod eskortą MO. W międzyczasie władze UB zorganizowały dla ludności ściągniętej na rynek i obstawionej wojskiem przemówienia o zwalczaniu bandytyzmu, sile robotnika, potędze demokracji itp. Charakterystycznym było to, że jeden z mówców wyraził się, że dziś w Leżajsku odbędzie się »akcja«, co wywołało silne przerażenie wśród ludności, pamiętając[ej] akcję gestapo w r[oku] 1943 – 28 maja, kiedy to zostało rozstrzelanych 48 najlepszych Polaków.

Aresztowanych przesłuchiowano w pokojach zarządu miasta. Około godz. 15.30 zabrano na auta 38 osób aresztowanych, w tym 22 z Leżajska (i wszystkich restauratorów), jakich następnie wywieziono do UB Rzeszów.

Większość osób zwolniono bez przesłuchania i jakichkolwiek interpelacji ze strony UB. Zaznaczyć należy, że władze UB najbardziej krytykowały miejscowe gimnazjum, tak profesorów, jak i uczniów, drużyny harcerskie, nazywając ich k[o]m[en]d[an]ta bandytą, co jest niesłuszne, gdyż gimnazjum, jak i harcerstwo ma dobrą opinię na terenie województwa rzeszowskiego i stoi pod względem nauki i wychowania na jednym z pierwszych w kuratorium. Ponadto ludność (mężczyźni) byli oburzeni, że nie pozwalano im iść do kościoła, gdyż wszystkie trzy wejścia do kościoła były obstawione wojskiem, które wszystkich zganiało i skupiało na rynku i podwórzu magistrackim.

[...] W klasztorze UB przeprowadziło w czasie mszy św. rewizję za bronią i aresztowało 3 obywateli, czego nie robiło nawet Gestapo. Szukano pod ławkami i pulpitami broni, a ludność usunięto z klasztoru”⁷⁶.

Głównym celem pacyfikacji, oprócz aresztowania osób podejrzanych o współpracę z podziemiem niepodległościowym, było zarekwirowanie posiadanej przez ludność cywilną broni. Kierownictwo PPR obawiało się m.in. lokalnych wiejskich „samoobron” tworzonych głównie ze względu na zagrożenie ze strony ukraińskich nacjonalistów, pozostających poza kontrolą władzy „ludowej”. Jednym z ważniejszych punktów, w których miejscowa ludność mogła znaleźć ochronę, był Dynów. Istniał tam silny

⁷⁶ CAW WBH, IV.510.5.418, Odpis, Urząd Informacji i Propagandy w Łańcucie, Oddział w Leżajsku do Powiatowego Urzędu Informacji i Propagandy w Łańcucie, 29 IV 1946 r., k. 20.

oddział samoobrony liczący ok. 100 osób, głównie byłych żołnierzy AK⁷⁷. Mieszkańcy miasteczka pamiętali jeszcze zapewne o brutalnej pacyfikacji, jaką przeprowadziły wojska NKWD w marcu 1945 r.

W nocy z 3 na 4 maja 1946 r. grupa operacyjna aparatu represji pod dowództwem mjr. Konona wyruszyła do Dynowa – jak zanotowano w dzienniku działań bojowych WBW „Rzeszów” – „celem przeprowadzenia operacji i aresztowania osób wg spisu WUBP posiadających broń nielegalną”⁷⁸. Do pacyfikacji miasteczka wyznaczono 250 żołnierzy WBW i 100 funkcjonariuszy UBP i MO⁷⁹. 4 maja nad ranem żołnierze otoczyli Dynów szczelnym kordonem, a funkcjonariusze UBP i MO wkroczyli do miasteczka i zarządzili „rejestrację” wszystkich mężczyzn w wieku od 15 do 55 lat. Według przywoływanego już dziennika działań bojowych dobrowolnie zgłosiło się 389 osób⁸⁰. Tym razem rewizję przeprowadzano tylko w mieszkaniach i gospodarstwach ludzi, którzy znaleźli się na liście proskrypcyjnej WUBP. W Dynowie zatrzymano 12 osób, które nie chciały dobrowolnie oddać broni, i aresztowano 4 mężczyzn podejrzanych o napady rabunkowe na stację kolejową w Bachórze⁸¹. W trakcie działań pacyfikacyjnych śmierć poniosła 1 osoba: „W rej[on]ie Dynów w czasie operacji zabity został 1 bandyta”⁸².

Przedstawiciele dynowskiej Miejskiej Rady Narodowej zwrócili się do oficerów sił pacyfikacyjnych z prośbą o nierekwirowanie broni, ale o możliwość zarejestrowania jej i wydania „zaufanym” mieszkańcom, aby w ten sposób w razie potrzeby móc bronić się przed stałym zagrożeniem ze strony ukraińskich nacjonalistów. Kierownik WUBP kpt. Wiśniewski zgodził się na propozycję przedstawicieli lokalnej władzy. Zarejestrowano 15 kbk, 1 rkm, 1 pistolet sygnałowy, 6 granatów oraz 320 szt. amunicji⁸³.

Na zakończenie działań pacyfikacyjnych już tradycyjnie został zorganizowany wiec propagandowy, na którym musiał przemawiać m.in. proboszcz dynowskiej parafii. Opis pacyfikacji Dynowa zachował się w meldunku komendanta KW MO mjr. Orłowskiego do KG MO:

„Zadaniem operacji było: 1) okrążyć osadę Dynów, 2) zebrać wszystkich mężczyzn od lat 15 do wieku nieograniczonego, celem skontrolo-

⁷⁷ P. Fornal, *Konspiracja...*, s. 250–252.

⁷⁸ AIPN, 578/353, Dziennik działań bojowych WBW „Rzeszów”, k. 49.

⁷⁹ *Ibidem*, Plan przeprowadzenia operacji przeciwko bandzie NSZ w okresie 3–4 V 1946 r., k. 50–55.

⁸⁰ *Ibidem*, Karta przeprowadzenia operacji, k. 56.

⁸¹ CAW WBH, IV.510.5.416, Akta nr 3, Doniesienia bojowe MO, Odpis meldunku sytuacyjnego mjr. Romana Orłowskiego, komendanta KW MO w Rzeszowie, do KG MO w Warszawie, 6 V 1946 r., k. 26.

⁸² AIPN, 578/353, Dziennik działań bojowych WBW „Rzeszów”, k. 49.

⁸³ *Ibidem*, Karta przeprowadzenia operacji, k. 57.

wania dokumentów osobistych, z zamiarem zatrzymania osób podejrzanych i poszukiwanych. Po skontrolowaniu dokumentów odbył się wiec, gdzie przemawiali przewodniczący Miejskiej Rady Narodowej, ksiądz [Franciszek] Błotnicki..., wiceburmistrz i zastępca szefa WUBP w Rzeszowie⁸⁴. Wiec miał charakter o nawoływaniu ludności o współpracę [z] WP i MO, dobrowolne zdanie broni posiadanej przez tamtejszą ludność, jednocześnie rozwiązanie samorządnie zorganizowanej ochrony wiejskiej z bronią w ręku, która miała za zadanie pilnować osady Dynowa przed napadem bandy UPA. Ludność z przewodniczącym Miejskiej Rady Narodowej wyraziła zgodność zdania broni dobrowolnie, lecz z prośbą o pozostawienie tejże broni dla tej samej ochrony cywilnej, bo obawiają się band UPA, na co szef WUBP kpt. Wiśniewski i ja zgodziliśmy się⁸⁵.

Stosunkową niezależność dynowski oddział samoobrony zachował do połowy czerwca 1946 r., kiedy to został podporządkowany strukturom Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej (ORMO). Wielu dotychczasowych członków oddziału – byłych żołnierzy AK lub aktywnych współpracowników WiN – zdecydowało się pozostać w konspiracji. Dopiero latem 1947 r. komunistyczny aparat bezpieczeństwa aresztował 57 działaczy podziemia niepodległościowego, którzy jednocześnie należeli do ORMO w Dynowie. Zatrzymania związane były z rozbięciem struktur brzozowskiej Rady WiN⁸⁶.

Przedstawione powyżej przykłady pacyfikacji były częścią walki komunistycznego aparatu represji z podziemiem niepodległościowym w woj. rzeszowskim. Pacyfikacje Sieniawy, Radymna i Leżajska osłabiły co prawda struktury NZW w północno-wschodniej części województwa, jednak nie zdołały doprowadzić do osiągnięcia jednego z głównych celów, jakim była likwidacja oddziału „Wołyniaka”. Działania żołnierzy i funkcjonariuszy nie tyle bowiem uderzały w partyzantkę, ile w struktury siatek terenowych podziemia, których ogniwa ulokowane były zazwyczaj w miastach i miasteczkach. Efektem „rozbrojenia” Dynowa było przejęcie przez aparat represji kontroli nad miejscowym oddziałem samoobrony (wcielenie go do struktur ORMO). Działania organów bezpieczeństwa obudziły bolesne wspomnienia – w powszechnym odbiorze społecznym kojarzyły się z analogicznymi akcjami z okresu niemieckiej okupacji. Sądzić można, iż wieńczące każdą pacyfikację wiece propagandowe, pod-

⁸⁴ Funkcję zastępcy kierownika (szefa) WUBP w Rzeszowie pełnił wówczas kpt. Henryk Gałecki (właśc. Natan Monderer-Lamensdorf). Zob. *Aparat Bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwaagrzyk, Warszawa 2005, s. 381.

⁸⁵ CAW WBH, IV.510.5.416, Odpis meldunku sytuacyjnego mjr. Romana Orłowskiego, komendanta KW MO w Rzeszowie, do KG MO w Warszawie, 6 V 1946 r., k. 26.

⁸⁶ P. Fornal, *Konspiracja...*, s. 260–261.

czas których wychwalano władzę „ludową”, przyniosły w gruncie rzeczy skutki odwrotne do zamierzonych.

Warto również zwrócić uwagę, iż przy prowadzeniu działań operacyjnych struktury aparatu represji wypracowały spójną metodę podziału kompetencji. Zadaniem żołnierzy WBW było zazwyczaj utworzenie szczelnego kordonu i zablokowanie wszystkich dróg prowadzących do pacyfikowanego miasteczka, z kolei rola funkcjonariuszy MO i UBP polegała w dużej mierze na przeprowadzaniu – na podstawie przygotowanych wcześniej list proskrypcyjnych – rewizji i aresztowań.

Oddzielnym zagadnieniem, które w dalszym ciągu wymaga odpowiednich badań, pozostaje problem przestępstw i nadużyć żołnierzy i funkcjonariuszy podczas akcji. Większość dokumentów źródłowych w ogóle nie porusza tej kwestii lub przedstawia ją zdawkowo. Szef WUBP w Rzeszowie w jednym z raportów z maja 1946 r. w dość enigmatyczny sposób relacjonował: „W ostatnim czasie wojska KBW brały udział w kilku operacjach, podczas których zaszły przykre wypadki, [takie] jak kradzieże, zgwałcenia, [wiele] niepotrzebnych porażeń”⁸⁷.

Na początku czerwca 1946 r. działania funkcjonariuszy aparatu represji w woj. rzeszowskim zmieniły swój charakter. Wiązało się to m.in. z przygotowaniami kierownictwa PPR do tzw. referendum ludowego, którego przeprowadzenie – zgodnie z ustawą Krajowej Rady Narodowej z 27 kwietnia 1946 r. – było zaplanowane na ostatni dzień czerwca⁸⁸. Zaniechano obław i pacyfikacji na rzecz bezpośrednich, bardziej precyzyjnych operacji przeciwko niepodległościowym oddziałom partyzanckim (zgodnie z wytycznymi cytowanej już m.in. Instrukcji do walki z bandytyzmem)⁸⁹. Zorganizowano 5 grup operacyjnych, z których każda składała się z 50 żołnierzy WBW i 1 funkcjonariusza z WUBP i KW MO. Grupy te zostały odpowiednio zaprowiantowane i wyposażone, tak aby mogły prowadzić działania bojowe w terenie przez co najmniej kilka dni. 1 czerwca 1946 r. wszystkie grupy operacyjne rozesłano do walki z konkretnymi oddziałami partyzanckimi⁹⁰. Akcja ta trwała niemal do końca czerwca. Doszło do kilku potyczek, jednak zakładanego celu, jakim była likwidacja oddziałów zbrojnego podziemia, nie osiągnięto⁹¹. Pozostałą

⁸⁷ AIPN Rz, 04/35, Raport dekadowy za okres 10–20 V 1946 r., 22 V 1946 r., Dodatek do raportu dekadowego, k. 139.

⁸⁸ Ustawa z 27 kwietnia 1946 r. o głosowaniu ludowym, DzU 1946, nr 15, poz. 104.

⁸⁹ AIPN, 578/353, Dziennik działań bojowych WBW „Rzeszów”, k. 64.

⁹⁰ *Ibidem*, k. 66–72.

⁹¹ AIPN Rz, 293/12, Kronika Jednostki Wojskowej KBW Ziemi Rzeszowskiej, a następnie 4 Batalionu Inżynieryjnego Wojsk Obrony Wewnętrznej zredagowana przez plut. pchor. Wiesława Kitę, k. 35–40.

część sił WBW „Rzeszów”, które łącznie liczyły ok. 1800 żołnierzy⁹², zaangażowano m.in. do patrolowania głównych szlaków komunikacyjnych, wystawiania drogowych punktów kontrolnych, wysyłania drużyn zaporowych na dworce kolejowe, ochrony więzień, infrastruktury oraz lokali wyborczych, w których miało się odbyć głosowanie podczas referendum⁹³. Ogółem na obszarze woj. rzeszowskiego do ochrony wyborczych komisji obwodowych zaangażowano ok. 8 tys. żołnierzy WBW i WP oraz funkcjonariuszy UBP, MO i ORMO⁹⁴.

Tabela 1. Dane statystyczne KBW z działań operacyjnych, przeprowadzonych w drugim kwartale 1946 r. (1 kwietnia – 30 czerwca)⁹⁵

Wojewódzka jednostka WBW	Liczba zabitych członków podziemia ⁹⁶	Liczba rannych członków podziemia	Łączna liczba aresztowanych osób ⁹⁷	Łączne straty bojowe WBW ⁹⁸
Białostocka	42	7	318	22
Dolnośląska	7	1	74	–
Gdańska	2	3	91	–
Kielecka	6	5	466	9
Krakowska	23	10	253	36
Lubelska	36	17	487	6
Łódzka	7	1	382	25

⁹² AIPN, 578/2883, Rozkazy dzienne dowództwa WBW woj. rzeszowskiego, [1946], k. 3–110.

⁹³ AIPN, 578/353, Dziennik działań bojowych WBW „Rzeszów”, Schemat ochrony komisji wyborczych – referendum 1946.

⁹⁴ E. Olszewski, *Początki władzy ludowej na Rzeszowszczyźnie 1944–1947*, Lublin 1974, s. 239–244.

⁹⁵ Przedstawione w tabeli dane nie uwzględniają działań prowadzonych przez grupy operacyjne połączonych sił WBW i „ludowego” WP oraz Samodzielnego Pułku Zmotoryzowanego KBW.

⁹⁶ Dla części poległych partyzantów w danych KBW nie została uwzględniona przynależność do konkretnego oddziału podziemia niepodległościowego. W dokumentach korpusu są oni często określani ogólnikowym mianem „bandytów”. Ten sam problem dotyczy również informacji o osobach rannych. Dane zamieszczone w tabeli uwzględniają zarówno tych, którzy zostali przypisani do danego oddziału podziemia niepodległościowego, jak i rzekomych bandytów.

⁹⁷ Wśród aresztowanych byli m.in. żołnierze oddziałów podziemia niepodległościowego, osoby podejrzane o przynależność do konspiracji antykomunistycznej bądź współpracę z nią, dezercy z „ludowego” WP, a także przestępcy (głównie członkowie grup rabunkowych).

⁹⁸ Łączna liczba poległych, rannych i wziętych do niewoli przez oddziały podziemia żołnierzy KBW.

Wojewódzka jednostka WBW	Liczba zabitych członków podziemia ⁹⁶	Liczba rannych członków podziemia	Łączna liczba aresztowanych osób ⁹⁷	Łączne straty bojowe WBW ⁹⁸
Mazurska	–	–	194	1
Pomorska	2	–	95	3
Poznańska	4	1	135	2
Rzeszowska	22	–	315	10
Śląsko-Dąbrowska	2	3	79	2
Warszawska	2	3	207	2
Zachodniopomorska	–	–	9	–

Źródło: AIPN, 578/632, Kronika Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (1945–1946), k. 260–270; AIPN, 578/633, Kronika Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego 1946 r., k. 72–81, 113–120.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN).
Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie (AIPN Kr).
Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie (AIPN Rz).
Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (CAW WBH).

Źródła publikowane

Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945, t. 4–5, red. T. Pełczyński *et al.*, Wrocław 1991.
Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach, t. 1, red. M. Huchla *et al.*, Wrocław 1997.

Akty prawne

Ustawa z 27 kwietnia 1946 r. o głosowaniu ludowym, DzU 1946, nr 15, poz. 104.

Prasa

„Ku Wolności” 1946, nr 7/8.

Opracowania

Aparat Bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005.
Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956, red. R. Wnuk, S. Poleszak, A. Jaczyńska, M. Śląddecka, Warszawa–Lublin 2007.

- Borowiec J., *Mechanizm działania sądów doraźnych na Rzeszowszczyźnie (maj–czerwiec 1946)*, „Studia Rzeszowskie” 1998, t. 5.
- Fornal P., *Konspiracja akowska i poakowska w powiecie brzozowskim (1939–1949). Geneza, struktura, działalność i likwidacja*, Rzeszów 2010.
- Ginalski E., Wysokiński E., *Dziwiąta drezdeńska. Z dziejów 9 Drezdeńskiej Dywizji Piechoty (1944–1947)*, Warszawa 1984.
- Grot L., *Działania Ludowego Wojska Polskiego przeciwko zbrojnemu podziemi w latach 1944–1947*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1973, nr 3 (66).
- Jarno W., *Zarys historii 18. Dywizji Piechoty w latach 1945–1950*, „Studia Podlaskie” 2015, t. 13.
- Jaworski M., *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego 1945–1965*, Warszawa 1984.
- Kersten K., *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Lublin 1989.
- Kowalski L., *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego a Żołnierze Wyklęci. Walka z podziemiem antykomunistycznym w latach 1944–1956*, Poznań 2016.
- Nawrocki Z., *Zamiast Wolności. UB na Rzeszowszczyźnie 1944–1949*, Rzeszów 1998.
- Olszewski E., *Początki władzy ludowej na Rzeszowszczyźnie 1944–1947*, Lublin 1974.
- Osekowski C., *Referendum 30 czerwca 1946 roku w Polsce*, Warszawa 2000.
- Ostasz G., *Schemat organizacyjny Okręgu WiN Rzeszów (1945–1947)*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 1996, nr 8.
- Ostasz G., *Stęga Bronisław [w:] Małopolski słownik biograficzny uczestników działań niepodległościowych 1939–1956*, red. T. Gąsiorowski, A. Kuler, A. Zagórski, Kraków 1998.
- Ostasz G., *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” Okręg Rzeszów*, Rzeszów 2000.
- Paczkowski A., *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, Warszawa 2000.
- Pałka J., *Ludowe Wojsko Polskie w walce ze zbrojnym podziemiem niepodległościowym (lata 1946 i 1947)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2013, nr 1 (21).
- Romaniak A., *Publiczne egzekucje w Sanoku – maj–czerwiec 1946 r.*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2005, nr 24.
- Stachula A., *Szósta pomorska. Z dziejów Szóstej Pomorskiej Dywizji Piechoty 1944–1948*, Warszawa 1981.
- Surdej M., *Okręg Rzeszowski Narodowej Organizacji Wojskowej – Narodowego Zjednoczenia Wojskowego w latach 1945–1947*, Rzeszów–Warszawa 2018.
- Szcześniak A.B., Szota W.Z., *Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*, Warszawa 1973.
- Szczurowski M., *Dowódcy Wojska Polskiego na froncie wschodnim 1943–1945*, Pruszków 1996.
- Szczygieł R., *Oddział Narodowych Sił Zbrojnych pod dowództwem Jana Stefki ps. „Mściciel” w latach 1945–1946*, „Folia Historica Cracoviensia” 2014, nr 20.

Szymaniak M., „*Nade wszystko Ojczyzna...*” *Wacław Polewczyński „Połomski” (1898–1948)*, Bydgoszcz–Gdańsk 2015.

Twarze bezpieki w Polsce południowo-wschodniej 1944–1990. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa. Informator personalny, red. J. Izdebski, K. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, Rzeszów 2007.

Wieczorkiewicz P., *Historia polityczna Polski 1935–1945*, Warszawa 2005.

Wójcik Z.K., Zagórski A., *Na katorżniczym szlaku*, Warszawa 1994.

Streszczenie: W pierwszych miesiącach 1946 r. na obszarze woj. rzeszowskiego, podobnie jak w całym kraju, z inicjatywy kierownictwa PPR zostały zintensyfikowane działania organów bezpieczeństwa. Jednym z powodów masowych represji była chęć likwidacji opozycji politycznej i przełamania oporu społecznego wobec władzy komunistycznej. W początkach 1946 r. połączone siły UBP, MO oraz KBW zostały wysłane do północno-wschodniej części woj. rzeszowskiego. Pacyfikacje objęły Sieniawę (11 lutego), Radymno (14 kwietnia) oraz Leżajsk (28 kwietnia). Na podstawie przygotowanych wcześniej list proskrypcyjnych aresztowano ponad 100 osób. Wśród zatrzymanych znaleźli się m.in. członkowie NZW.

Słowa kluczowe: pacyfikacje, podziemie niepodległościowe, Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Milicja Obywatelska, Urząd Bezpieczeństwa Publicznego

Janusz Kowalczyk (ur. 1990) – historyk, pracownik Oddziałowego Archiwum IPN w Rzeszowie. Interesuje się historią wojskowości.

Pacifications of Villages in Rzeszów Province Carried out by the Communist Repressive Apparatus in the First Half of 1946

Abstract: In the first months of 1946, in the area of Rzeszów Province, as in the whole country, the activities of security organs were intensified on the initiative of the PPR (Polish Workers' Party) leadership. One of the reasons for the mass repression was the desire to eradicate political opposition and to break down public resistance to communist rule. In early 1946, a combined force of the UBP (Public Security Bureau), Citizens' Militia (MO) and the KBW (Internal Security Corps) was sent to the north-eastern part of Rzeszów Province. Pacification operations took place, including in Sieniawa (11 February), Radymno (14 April) and Leżajsk (28 April). More than 100 people were arrested on the basis of pre-prepared proscription lists. Among the detainees were members of the National Military Union (NZW).

Keywords: pacification, independence underground, Internal Security Corps, Citizens' Militia, Public Security Bureau

Janusz Kowalczyk (b. 1990) – historian, employee of the Branch Archive of the Institute of National Remembrance in Rzeszów. He is interested in military history.